

УДК 316.47

СПЕЦИФІКА ЕВОЛЮЦІЙНОГО ПІДХОДУ ПРИ АНАЛІЗІ ПРОЦЕСІВ ЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Ігор Дуцяк

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна,
E-mail: logos@hu.franko.lviv.ua*

Ключові слова: етнічні взаємодії, природний добір, штучний добір.

Прогнозування етнічних процесів в унітарних державах (у яких проживає більше, ніж одна етнічна спільнота), свідоме, цілеспрямоване регулювання цих процесів можливе лише на основі теоретичної моделі, яка максимально адекватно відтворює характер і закономірності процесів етнічної взаємодії. Це особливо важливо для тих етнічних спільнот, існування яких є під загрозою.

Є підстави стверджувати, що основні положення підходу для аналізу взаємодії етнічних спільнот можуть бути запозичені з теорії еволюції, детально розробленої в біологічних науках. Справді, в біологічних науках аналізують взаємодію груп організмів. Те саме аналізують і в разі взаємодії людських спільнот (хоча зрозуміло, що в останньому випадку будуть певні відмінності, оскільки йтиметься не про суто біологічні системи, а про біосоціальні системи, іншими словами, системи, взаємодія між якими визначається не так біологічними, як соціальними чинниками). Однак основне в обидвох випадках є спільним — і там, і там ідеться про конкурентну взаємодію спільнот, членам кожної з яких притаманний певний індивідуальний (для цієї групи) комплекс ознак.

Перші концепції еволюційного підходу до аналізу соціальних явищ були створені в другій половині XIX ст. Гербертом Спенсером і Едуардом Тайлором. Деякі елементи цього підходу були розроблені ще раніше. Загальновідомо, що власне ті елементи еволюційних теорій, які були розроблені в соціології, спричинили вирішальний вплив на формування біологічної концепції еволюції. Про це свідчить автор останньої, який описує свої пошуки причин мінливості організмів після повернення з мандрівки на кораблі "Бігль". У цей період, як пише Чарлз Дарвін, "...я випадково перечитав для розваги книгу Мальтуса про народонаселення. Я був підготовлений довгими спостереженнями над життям тварин і рослин, щоб оцінити значення боротьби за існування, що її скрізь видно, і мене вразила ідея, що в такому разі сприятливі зміни повинні зберігатися, а протилежні зникати. Як наслідок цього повинні виникнути нові форми. Отаким чином я досягнув того, що міг сформулювати теорію, і вже виходячи з неї, я міг провадити свою роботу"[1]. Процес формування еволюційної теорії не є предметом цієї публікації, тож можна обмежитися констатуванням того, що теорія еволюції формувалася шляхом взаємовпливу біології й соціології. Крім того, еволюційні ідеї в соціології

розвивалися не тільки як певна аналогія до біологічної концепції – деякі представники соціал-дарвінізму, скажімо, австрійський соціолог Людвіг Гумплович, були проти аналогій з біологією.

Незважаючи на різноманітність концепцій (принципи яких тією чи іншою мірою схожі до еволюційних ідей Чарлза Дарвіна), у них можна виділити такі основні ідеї [2-6]. Людські спільноти розглядали як позбавлені структури сукупності індивідів із певними комплексами ознак. При цьому еволюцію тлумачили як процес змін завдяки випадковим варіаціям і випадковому добору. Внаслідок конкуренції в певному середовищі більш пристосовані спільноти починають домінувати, витісняючи інші спільноти.

Ранні теорії еволюціонізму, соціал-дарвінізму зазнали критики у зв'язку з різними їх недоліками. Еволюцію розуміли переважно як ортогенез, тобто рух до певної початково поставленої мети. Людські спільноти розглядали як безструктурні сукупності індивідів. Цей останній недолік було усунено в теоріях неоеволюціонізму, в яких враховується наявність взаємодії між різними аспектами суспільства, один з яких визнається ключовим по відношенню до інших.

Одним із головних, найпоширеніших аргументів проти будь-яких аналогій з біологічними об'єктами є те, що більш складні суспільні явища не можна пояснювати через простіші, біологічні. Однак побудова суспільної теорії за аналогією з біологічною може мати й інше обґрунтування. Якщо виходити з того, що філософська теорія діалектики є найзагальнішою, тобто описує закони зміни, взаємодії об'єктів довільної природи, а біологічна теорія еволюції є проявом законів діалектики у певній предметній області, то побудова аналогічної теорії стосовно соціальних об'єктів є цілком обґрунтованою. У такому випадку пошук аналогій у проявах законів діалектики в біологічних системах із проявами законів діалектики в соціальних системах не можна тлумачити як редукціонізм; у кінцевому рахунку, побудова такої моделі для соціальних систем є відтворенням у цій предметній області проявів більш загальних законів.

Суттєвим недоліком як ранніх концепцій, так і сучасних теорій неоеволюціонізму є прийняття положення, що добір, який визначає розвиток одних спільнот і занепад інших, є лише природним. Аби детальніше проаналізувати характер добору в людському суспільстві, звернемося до біологічних уявлень про форми добору. В біології розрізняють добір природний і штучний.

Природний добір – це процес збереження і переважного розмноження тих організмів, які мають корисні для їхнього життя і розвитку ознаки, що виникли внаслідок різноспрямованої індивідуальної мінливості. Внаслідок природного добору корисні відхилення зберігаються, а некорисні – вибіраються (тобто особи або руйнуються, якщо їхні ознаки не дають їм змоги вижити в цих умовах, або не відновлюються у потомстві). У підсумку це призводить до виживання і збільшення кількості особин, які є носіями одних генотипів із паралельним зменшенням інших; таким чином, у популяції нагромаджуються ознаки, які мають пристосувальне значення. У випадку людських спільнот домінуючу роль під час добору відіграють не біологічні, а соціальні ознаки. Важливим для природного добору як біологічних видів, так і етнічних спільнот є положення, що природний добір діє, спрямовуючись тільки тим конкретним відношенням сил, яке складається в кожний даний момент існування. Отже, якщо йдеться про взаємодію етнічних спільнот, то результат дії добору залежить лише від того, яке відношення є між силами культур.

Штучний добір полягає в тому, що людина цілеспрямовано створює сприятливі умови для відтворення тільки певного виду і гальмує відтворення інших видів. Однак об'єктом штучного добору можуть бути не тільки біологічні види, а й біосоціальні, тобто людські спільноти (зокрема, етнічні спільноти в межах унітарної держави). Якщо в державі є кілька етнічних спільнот, то та частина населення, в руках якої зосереджена влада, має змогу створити відповідними організаційними заходами оптимальні умови для відновлення і відтворення в потомстві тільки для однієї з етнічних спільнот. У цьому випадку та невелика частина населення держави, в руках якої зосереджені засоби влади, є суб'єктом штучного добору. Об'єктом штучного добору, здійснюваного людиною, є сама людина, тобто етнічні спільноти цієї держави. На відміну від природного добору, штучний визначається не відношенням між силами культур, а лише метою добору, він є цілеспрямованим.

Можна стверджувати, що в усіх державах, де влада зосереджена в представників однієї з кількох етнічних спільнот, здійснюється не природний добір, а штучний. Це може реалізовуватися в різних конкретних випадках різними засобами (як гуманними, так і негуманними). Як мінімум засоби штучного добору зафіксовані у вимогах, які повинні бути дотримані для досягнення громадянства. Мабуть, у всіх унітарних державах для набуття громадянства обов'язковою є вимога володіння державною мовою, рівень володіння якою може встановлюватися шляхом випробування. Крім того, в усіх унітарних державах наявні правові норми, якими встановлено такі правила вживання державної мови, які забезпечують обов'язковість її вивчення і застосування в усіх сферах діяльності, пов'язаних із виконанням функцій держави. Такими, а також іншими, схожими заходами створюють сприятливі умови для розвитку мови тільки однієї з етнічних спільнот (домінуючої), що проживають у державі. Корінна нація реалізує штучний добір не тільки створенням особливих умов для мови (це лише одна із самобутніх ознак культури етнічної спільноти); у кожній з держав, в яких домінує певна етнічна спільнота, державну підтримку мають також заходи по збереженню інших самобутніх ознак цієї культури.

Штучний добір в окремих випадках реалізується антигуманними засобами, які пов'язані з насильством стосовно інших спільнот. Для прикладу можна взяти етнічні взаємодії в Радянському Союзі. Формальне проголошення рівноправності культур суміщалось фактично із штучним добром, який реалізували всіма можливими формами (як гуманними, так і антигуманними). Російська мова мала в цій державі особливий статус — пільги для вчителів російської мови; відповідні організаційні форми для розвитку цієї мови (мабуть, у Радянському Союзі не було університету, педагогічного інституту, де була б відсутня кафедра російської мови); відповідна кількість наукових установ (з відповідним фінансуванням), в яких проводилися дослідження цієї мови; обов'язковість її вживання у всіх галузях діяльності.

Політика штучного добору в Радянському Союзі стосувалася усіх етнічних спільнот: для представників російської культури створювалися сприятливі умови, для усіх інших — навпаки. Тож інші засоби штучного добору, які реалізувалися в цій країні, можна проаналізувати на прикладі будь-якої з етнічних спільнот (крім домінуючої); для прикладу можна взяти українців.

Оскільки влада при соціалізмі є жорстко централізованою, а домінуючою етнічною спільнотою в Радянському Союзі була російська, то очевидно, що представників української спільноти не допускали до верховних ешелонів влади. Під час формування партійного, державного, господарського керівництва середнього і нижчого рівня перевагу надавали також представникам російської спільноти. Коли на

керівні посади потрапляли українці, то вони, як правило, були українцями лише за походженням.

Чинилися цілеспрямовані дії з метою асиміляції представників українського етносу. З метою інтенсифікації асиміляційних процесів здійснювалося активне перемішування населення — освоєння цілинних земель, всесередовищні будови, примусове скерування випускників вищих навчальних закладів за межі України (натомість в Україну скеровувалися російські випускники). Переміщенню підлягали і ті нації, які підлягали асиміляції, і домінуюча нація. “Серед основних народів республік з 1926 по 1979 рік ... компактність найбільше знизилась у росіян: в 1926 році в межах РРФСР проживало 93,4% всього російського населення країни, а в 1979 р. — 82,6%. Це зумовлено значною міграцією росіян за межі своєї республіки: в Україну, Казахстан, Узбекистан та інші республіки країни” [7].

Активне перемішування населення відбувалося на фоні падіння релігійних бар’єрів, насадження ідей про “нову етнічну спільноту — радянський народ” (який ототожнювався з російською культурою), “закономірність явища стирання національних відмінностей”. У такий спосіб формувалося уявлення, що етнічна належність — це щось мінуче, несуттєве, чим також знімали бар’єр на шляху до асиміляції. Подібна ідеологічна діяльність, суміщена з денаціоналізаторською функцією школи (як середньої, так і вищої), була дієвою у суспільстві з централізованою інформаційною галуззю і тоталітарним придушенням “інакомислячих”.

До наведеного вище треба додати також примусове переміщення великої кількості українців за межі України; розстріл української інтелігенції в 30-х роках; винищення українського населення голодоморами, кількість втрат від яких обчислюється мільйонами. Цікаво зауважити, що в села, “звільнені від українців”, переселяли цілі села з Росії; діяльність ця була плановою і масштабною, з чим можна ознайомитися у відповідних історичних джерелах. Процес взаємодії мов виявляється, з позицій проведеного аналізу, похідним від процесу взаємодії культур.

Перечислені засоби штучного добору не є відкриттям російської культури (аналогічні дії чинили інки ще до того, як на американський континент ступили європейці; аналогічні дії чинять з курдською етнічною спільнотою турки на порозі ХХІ ст.). У підсумку всі описані інструменти штучного добору, які знаходимо в практиці деяких етнічних спільнот, підпорядковані одній меті — певній множині осіб не давати змоги відновлювати себе і відтворюватися у своїх дітях, а якщо таке відтворення допустиме, то якість цього відтворення звести до найнижчого рівня; іншій множині осіб — навпаки, створити оптимальні умови розвитку.

Добір, яким реалізується взаємодія між етнічними спільнотами в межах держави, може бути не тільки штучним, він може бути природним. Це є в тому випадку, коли в унітарній державі наявні кілька етнічних спільнот і жодна з них не домінує у володінні засобами управління державою настільки, щоб утвердити вигідні для себе умови штучного добору. Прикладом природного добору як форми взаємодії між етнічними спільнотами є сучасна Україна. Природність добору полягає в тому, що органи влади фактично усунулися від створення умов, які б забезпечили виживання української культури, збереження самобутніх її ознак. Зокрема, практично зведена до мінімуму сфера обов’язкового вживання української мови: на першому каналі українського телебачення українська мова обов’язкова тільки для дикторів; для прочитання газети законодавчого органу України не обов’язково знати українську

мову; етикетки і супровідні інформативні матеріали до продукції, яка продається в Україні (як вітчизняного походження, так і закордонного), не обов'язково повинні бути виготовлені українською мовою (так є *de facto*); в державних установах – українська мова не є обов'язковою (це також *de facto*); українська мова не є реальною обов'язковою в назвах магазинів і вулиць. Якщо певна мова не є обов'язковою, то, зрозуміло, можна вживати інші мови. Мовна ситуація в Україні, сформована трьомастами п'ятдесятьма роками штучного добору, на кінець другого і початок третього тисячоліття не на користь української спільноти і реальної підтримки (ні стосовно обов'язковості її вживання, ні стосовно пільг для видавців друкованої продукції, а також творців аудіо- і відеопроодукції) вона не має. Отже, ці процеси пущені на самоплив. Саме це дає підстави зробити висновок про те, що в Україні в зазначений вище період взаємодія культур відбувається за принципами природного добору. Це означає, що процеси взаємодії культур визначаються тільки відношенням їх сил. У підсумку, відповідно до наявного співвідношення сил, така взаємодія, якщо вона і надалі відбуватиметься за принципами природного добору, завершиться зникненням української культури як такої.

Можуть бути також проміжні форми добору, коли цілеспрямований вплив є недостатньо інтенсивним, для того щоб наслідок етнічної взаємодії не залежав від співвідношення сил. У таких випадках для виживання нації важливе і співвідношення сил з конкурентною спільнотою і можливості цієї спільноти управляти процесами добору.

Отже, якщо нація перебуває в стійких умовах, то взаємодія етнічних спільнот здійснюється не у формі природного добору, а у формі добору штучного. Це, звичайно, не єдина специфічна відмінність, якою відрізняються еволюційні процеси під час взаємодії людських спільнот від подібних процесів під час взаємодії біологічних спільнот. Є також інші відмінності, які, однак, не є предметом цього дослідження.

На підставі здійсненого аналізу можна зробити такі висновки.

Еволюційний підхід може бути взятим за основу для аналізу явищ взаємодії культур. Під час практичного застосування цього підходу треба враховувати специфічні (порівняно з популяціями, тобто спільнотами, які аналізують в біологічній теорії еволюції) особливості членів людської спільноти і стосунки між ними.

Аналіз взаємодії етнічних спільнот не можна здійснювати тільки на підставі концепції природного добору. Така взаємодія може здійснюватися як за механізмом природного добору, так і за механізмом штучного добору.

Якщо кілька культур взаємодіють на одній території в рівних умовах (без цілеспрямованого впливу на процес добору), тобто в умовах природного добору, то в конкурентній боротьбі переможе сильніша культура. Цей висновок є якісним. Однак ступінь розробленості еволюційної теорії дає змогу здійснювати в тому числі і кількісний аналіз, із методами якого можна ознайомитися, для прикладу, в ґрунтовній праці Майкла Бігона, Джона Харпера і Коліна Таусенда [8].

Потрібні термінові дії щодо збереження української культури, культури корінного населення України. Для цього треба зробити вживання української мови реальною обов'язковою (сфера обов'язкового вживання української мови повинна бути доведена до максимуму; порушення норм уживання державної мови повинно каратись дієвими санкціями). Тобто для утвердження історичної справедливості, для забезпечення стабільності в державі треба створити такі умови, коли члени української спільноти, які ідентифікують себе як українців, а спілкуються нерідною

мовою, почали б спілкуватися українською мовою. Повинні бути застосовані реальні дії для захисту україномовних видань, аудіо- і відеопродукції, електронної інформаційної продукції шляхом зняття оподаткування, шляхом державного інвестування цих галузей за рахунок надходжень закордонної іншомовної продукції.

1. Цитата за виданням: Туган-Барановський М. Вплив ідей політичної економії на природознавство та філософію /В кн.: Злупко С.М. Михайло Туган-Барановський: (Укр. економіст світ. слави). – Львів, 1993. – С.131-132.
2. Ковалев А.Д. Эволюционизм социальный / В кн.: Современная западная социология: Словарь. – Москва, 1990. – С.406-409.
3. Ручка А.А., Танчер В.В. Очерки истории социологической мысли. – Киев, 1992. – С.17-28.
4. История буржуазной социологии XIX – начала XX века. – Москва, 1979. – С.40-91.
5. Периц А.И., Покишиевский В.В. Ипостаси этноса //Природа. – 1978. – №12. – С.106-113.
6. Козлов В.И. О биолого-географической концепции этнической истории //Вопросы истории. – 1974. – №12. – С. 72-85.
7. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. – Москва, 1983. – С. 354.
8. Бигон М., Харпер Дж., Таусенд К. Экология. Особи, популяції и сообщества. – Москва, 1989. – Т. 1,2.

SPECIFIC CHARACTER OF THE EVOLUTIONARY APPROACH IN THE PROCESS OF OF ETHNIC INTERAKTION ANALYSYS

Ihor Dutsiak

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska Str., 1, Lviv 79000, Ukraine, 964-150*

It has been researched that in the polyethnic countries, where the power was concentrated in the hands of one ethnic community, ethnic interaction occurred according to the principle of artificial selection; and when the power was not concentrated in the hands of one ethnic community ethnic interaction occurred according to the principle of natural selection.

Key words: ethnic interaction, natural selection, artificial selection.